

Duitse bevolking van de stad uitgehongerd, verdreven, verkracht en vermoord is door de soldaten van het Rode Leger wil men in Kaliningrad echter niet horen. Bij het lezen van het hoofdstuk over Oekraïne dringt zich één gegeven nadrukkelijk op. Poetin heeft nooit geaccepteerd dat Oekraïne een zelfstandig, los van Rusland staand land geworden is. De eerste de beste gelegenheid heeft hij aangegrepen om op de Krim en later in Oekraïne in te (laten) grijpen. In september 2013 was Starink drie weken in Oekraïne op vakantie. Nergens was sprake van spanning tussen Russen en Oekraïners. Twee jaar later is van dit alles geen sprake meer. Nu worden de Oekraïners door de Russische media neergezet als fascist. Poetin maakt zeer bewust gebruik van de herinneringen in Rusland aan de verschrikkelijke Tweede Wereldoorlog. De meeste Russen delen de visie van Poetin. Starink toont aan dat de vier door haar bezochte landen/streken nog steeds worstelen met het verwerken van de gebeurtenissen in de vorige eeuw. Die conclusie wordt versterkt door de recente gebeurtenissen. Op het moment dat zij haar manuscript wilde inleveren, viel Rusland de Krim binnen. Dat maakt haar boek nog actueler. Voor Starink is het duidelijk dat Europa niet weet hoe te reageren op Poetins gedrag. De lezer vraagt zich dan ook met de schrijfster af wat diens volgende zetten zullen zijn. Dat maakt dit boeiende boek, dat terecht voor de Libris Geschiedenisprijs werd genomineerd, ook wat beangstigend.

Wim Rongen

WERVELEND BOEK VERHAALT OVER 70.000 JAAR GESCHIEDENIS VAN DE MENSHEID

Zolang er over geschiedenis geschreven wordt, zijn er boeken over Big History gemaakt: over de geschiedenis van de mensheid. Al sinds ik als student wetenschapsfilosofie en -geschiedenis in de jaren zeventig in Amsterdam met Elias en Goudsblom werd geconfronteerd lees ik die boeken met belangstelling, maar als leraar daarna heb ik nooit het idee gehad dat we in het onderwijs echt wat met die zaken die in die boeken worden beschreven zouden kunnen. Ik dacht altijd: dat is veel te speculatief, intellectueel en abstract. Dat standpunt verandert de laatste jaren, bij anderen en ook bij mij. Zo zijn er scholen die – vaak als vervanging van algemene natuurwetenschappen – het vak Big History in de bovenbouw hebben ingevoerd, er zijn lesboeken voor middelbare scholieren en er is nu een fraaie educatieve site over Big History – het gerucht gaat dat Bill Gates er twintig miljoen dollar in heeft gestoken.¹ Big History leeft, dat is wel duidelijk.

Er verschijnt de laatste jaren ook opvallend veel historische literatuur over het onderwerp. Ruim tien jaar geleden kwam het mooie *Zwaarden, Paarden en Ziektekiemen* van Jared Diamond uit, nu is van zijn leerling Yuval Harari *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid* verschenen. *Sapiens* is een uitstekend boek, waarin 70.000 jaar geschiedenis van de mensheid in ruim vierhonderdvijftig wervelende bladzijden weergegeven wordt. Harari speculeert in zijn boek volop, wat de vraag

oproept of je je als historicus aan de feiten moet houden of dat je een bepaalde interpretatievrijheid hebt.

De laatste vijf drempels van Big History gaan over de geschiedenis van mensen en hun (technische) uitvindingen. Wie het eerdere werk van Elias en consorten over Geschiedenis in het Groot kent weet dat in dat werk niet de technische of wetenschappelijke ontwikkelingen het primaat hadden (of de productiefactoren van Marx), maar dat het primaat bij het sociale lag. Het waren in het bijzonder sociologen die over techniekgeschiedenis schreven – het ging hen niet om de ‘dingen’ maar om wat de mensen met de ‘dingen’ doen.

Harari schaart zich in *Sapiens* moeiteloos in deze traditie. Het sleutelwoord is *imaginaire orde*: wat mensen (lees: groepen) doen hangt vooral af van de imaginaire ordes die zij zichzelf opleggen. In het boek van Harari wemelt het van de voorbeelden. Een voorbeeld: toen de Industriële Revolutie eenmaal op stoom kwam, met de proliferatie van stoommachines en vooral de elektrificatie van de wereld, kon het idee van groei pas echt wortel schieten. Doordat er in de negentiende-eeuwse wereld vrijwel dagelijks allerlei nieuwe dingen te zien waren, ontstond er een sterk vooruitgangsgeloof. Morgen zal het veel beter zijn dan vandaag. Binnen die imaginaire orde met vertrouwen in de toekomst, ontstonden er veel meer mogelijkheden om kredieten te verkrijgen en kon de kapitalistische machine pas echt gaan draaien, aldus Harari. ►

¹ <https://school.bighistoryproject.com/bhplive>.

2 Op mijn website digitaalzelfportret.nl is te zien op welke wijze leerlingen met onder andere de ideeën van Harari aan de slag kunnen gaan.

Het is heel simpel: door het vooruitgangsgeloof werd de wereld anders dan deze in sombere tijden was, toen er geen krediet werd verleend omdat lenen zondig was. In zijn boek komt Harari nog met vele andere voorbeelden, zoals over geld en schuld en nationaliteiten.

Harari's boek *Sapiens* bestaat uit vier delen: de cognitieve revolutie, de neolithische revolutie, de eenwording van de mensheid en als laatste de wetenschappelijke revolutie. De *cognitieve revolutie* verhaalt hoe uit een stuk of zes hominiden, ofwel mensachtigen, uiteindelijk de homo sapiens als overwinnaar tevoorschijn kwam – een proces waarbij de domesticatie van het vuur een grote rol speelt. De homo sapiens zou daar beter in zijn geweest beter zijn geweest dan de neanderthalers. Maar Harari ziet ook andere, meer cognitieve processen die bepalend zijn geweest. Hij legt sterke nadruk op het vermogen van mensen om meer met taal te zeggen dan

alleen maar informatieve dingen. Homo sapiens gebruikte taal niet alleen om dingen in de wereld te benoemen, hij gebruikte taal ook om te roddelen, om te fantaseren over dingen die er niet zijn. Met taal creëerde hij zijn eigen imaginaire orde over wat er zou kunnen zijn. De *neolithische revolutie* leidde tot de verspreiding van homo sapiens over de hele aarde. Er werd meer energie geproduceerd, zodat er meer mensen gevoed konden worden. Het leven van de eerste boeren was beslist niet prettiger of luxer dan dat van jager-verzamelaars, maar er ontstond wel groei en er ontstond sociale stratificatie. De *eenwording van de mensheid* handelt over de circa 10.000 jaar waarin de hele wereld een mensheid werd. In 1450, vlak voor de 'Columbiaanse uitwisseling', waren er nog maar ongeveer vijf mensengroepen, na Columbus en vooral na de wetenschappelijke revolutie werd dat uiteindelijk één groep, met dezelfde imaginaire ordes van wetenschap, kapitalisme, nationaliteit en internationaal recht. Harari vertelt vol vuur hoe de werelden van geld, grote imperia en geloof deze eenheid hebben bewerkstelligd. Ook de *wetenschappelijke revolutie* ziet Harari breder dan veel anderen. Naast nadruk op de wetenschappelijke methode van systematisch experimenteren (gecombineerd met wiskundige analyse) meent hij dat de kern van de wetenschappelijke revolutie onvolledig is en dat we alle economische en politieke middelen moeten inzetten om tot nieuwe kennis te komen via experimenten en wiskundige analyse. De wetenschap begon niet toevallig in de tijd van de ontdekkingsreizen, het idee dat we als samenleving beter zouden

worden van nieuw onderzoek is van het begin af aan onderdeel van de wetenschappelijke revolutie geweest. Harari verhaalt in zijn laatste en langste deel hoe we vanaf Newton uiteindelijk via de Industriële Revolutie in de digitale revolutie zijn beland. Harari eindigt met speculaties over toekomstig sleutelen aan de mens. Hij suggereert op allerlei manieren dat op dat gebied grote dingen te verwachten zijn. In het slothoofdstuk staat naast zijn bespreking van bionische mogelijkheden een foto van twee mensen met bionische armen die elkaar een (kunst)hand geven. Wat opvalt in zijn bespreking van de dingen die nog komen, is zijn grote vertrouwen in wetenschap en techniek. Daarin toont hij zich een echte alfa; alfa's hechten altijd wat meer geloof aan de grote mogelijkheden van werelden waarin ze niet zijn opgeleid. Het is een lust om te lezen hoe Harari het ontstaan van de mensheid ziet. Zijn toekomstbeeld is wellicht een andere dan dat van leerlingen van een middelbare school. Om hen op de toekomst voor te bereiden heb ik een NLT-module geschreven, getiteld *De dingen de Baas*.² Ik probeer met mijn leerlingen te praten over het nieuwe digitale regime en wat dat van ons mensen zal vragen. Leerlingen zijn over deze vraag optimistischer dan ik, dat zal wel de leeftijd zijn: op je eenenzestigste ben je over zulke dingen somberder dan op je zestiende. Maar met leerlingen over deze vragen spreken, is een van de leukste dingen die ik in het onderwijs heb gedaan. Met dank aan *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid*!

Bram Tenhaeff,
docent natuurkunde ■

SAPIENS. EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN DE MENSHEID, Yuval Noah Harari (Thomas Rap, Amsterdam 2015), 464 blz., € 15,00